

SIMONAS DAUKANTAS – LIETUVIŠKOS GRAMATINĖS TERMINIJOS PRADININKAS

A. BALAŠAITIS

[vairiapusiška veikla Simonas Daukantas (1793–1864) yra nusipelnęs vieno iš žymiausių XIX a. pirmosios pusės lietuvių švietėjų vardą. Iki šiol lietuvių literatūros ir istorijos veikaluose nušviečiami ir akcentuojami jo nuopelnai istorijos, literatūros ir tautosakos srityse. Ne mažiau reikšmingi S. Daukanto darbai lietuvių kalbotyroje kol kas mažai tenagrinėti. Šiame straipsnyje apžvelgsime S. Daukanto pastangas kurti lietuvišką gramatikos terminiją.

Mokslinę ir šviečiamąją veiklą S. Daukantas pradėjo dar studijuodamas Vilniaus universitete. Susipratę lietuviai studentai XIX a. pradžioje galvojo apie lietuviškas vidurines mokyklas ir lietuviškus vadovėlius, apie liaudies švietimą gimtąja kalba. Veikiamas populiarių liaudies švietimo ir tautinės kultūros kūrimo idėjų, būsimasis mokslininkas vienu iš savo veiklos tikslų laikė liaudžiai prieinamos šviečiamosios literatūros, lietuviškų vadovėlių rengimą¹. Tai rodo S. Daukanto išleistos verstinės ir originalios knygelės apie bites, ugnį, sodus, pašarinių žolių, apynių, tabako auginimą ir kt. S. Daukantas rengė ir vadovėlius būsimoms lietuviškoms mokykloms. Jis išleido lotynų kalbos gramatiką „Prasmą lotynų kalbos“ (1837)², chrestomatiją su žodynėliu „Epitome historiae sacrae“ (1838) ir lietuvių kalbos elementorių „Abėcėlė lietuvių kalnėnų ir žemaičių kalbos“ (1842)³. Be to, yra išlikęs jo sudaryto didžiulio lenkų-lietuvių kalbų žodyno rankraštis, pradžia lietuvių-lotynų kalbų žodyno ir kitos leksikografinės medžiagos⁴. Remdamiesi gramatika ir elementoriumi, apibūdinsime S. Daukanto nuopelnus lietuvių gramatikos terminijos formavimuisi.

Pirmiausia keletas žodžių apie „Prasmą lotynų kalbos“. Iš pavadinimo atrodo, kad šioje 129 puslapių⁵ knygelėje dėstomi tik lotynų kalbos gramatikos dalykai. Tačiau jos autorius, trumpai supažindinęs skaitytoją su lotynų kalbos garsynu, kalbos dalimis, prieš pradėdamas dėstyti daiktavardį, pastaboje šitaip motyvuoja medžiagos pa-

¹ Žr. Lietuvių literatūros istorija, I (red. K. Korsakas), Vilnius, 1957, p. 478.

² Prasmą lotinų kalbės paraszė K. W. Myle, Petrapilis, 1837; toliau „Prasma“.

³ Abeceļa lijtuviiū-kalnienū ir žiamajtiū kalbos..., Petropilie, 1842; toliau „Abėcėlė“.

⁴ Žr. J. Kruopas, S. Daukanto leksikografiniai darbai, „Lietuvių kalbotyros klausimai“, IV, Vilnius, 1961, p. 301–317.

⁵ „Prasmos“ puslapių numeracijoje yra apsirikimas, vietoje 121 puslapio išspausdintas 112 ir toliau vėl iš eilės 113 ir kt. Numeracija baigiama 120 puslapiu. Taigi, iš tikrųjų „Prasma“ yra 129 p. knyga.

teikimą vadovėlyje: „...dėl labiausio permanymo lotynų kalbos išguldysiu pirma žemaičių kalbos lankuotines, arba deklinacijas, nes gi kiekvienam daug lengvesniai yra svetimos kalbos mokytis, žinant savosios visus išgalius, todėl jog gali palyginti aniedvi tarp savęs ir regėti, kuomi viena nuo antros įvairuoja“⁶. Laikydamasis šio principo, S. Daukantas plačiai aprašo savo gimtosios vakarinių žemaičių tarmės daiktavardžių linksniavimą, veiksmažodžių asmenavimą, skirdamas tam reikalui beveik pusę viso vadovėlio: iš 129 puslapių lietuvių kalbos dalykams „Prasmoje“ skirta 53 puslapiai. Be to, aiškindamas lotynų kalbos garsyną, jis lygina ją su žemaičių tarmės garsais. Apibūdindamas lotynų kalbos veiksmažodžių skyrius ir kaitybą, dviejų puslapių pastaboje aiškina lietuvių kalbos veiksmažodžių reikšmines skirtības, jų laikų gausumą⁷. Taigi, „Prasma“ yra ir trumpas lietuvių kalbos vadovėlis, kuriame pirmą kartą lietuviškai išdėstyti lietuvių kalbos (autorius gimtosios vakarinių žemaičių tarmės) morfologijos pagrindiniai dalykai ir sudaryti lietuviški gramatikos terminai.

Iki tol lietuvių kalbos gramatikos buvo rašomos lotyniškai arba vokiškai, o terminai jose buvo vartojami lotyniški. Tiesa, nedrąsių bandymų kurti lietuviškus gramatikos terminus buvo jau ir iki S. Daukanto „Prasmos“. Keletą su skaitymu ir rašymu susijusių sąvokų lietuviškai pavadino K. Nezabitauskis savo elementoriuje „Naujas mokslas skaitymo“ (1824)⁸, būtent: *skaitytinės* „raidės“, *balsinės*, arba *balsininkės*, „balsės“, *dvibalsinės* „dvibalsės“, *pusbalsinės* „priebalsės“. Kai kurių lenkiškų terminų verstinius atitikmenis skliausteliuose pateikė ir K. Kasakauskis lenkiškai parašytoje lietuvių kalbos gramatikoje „Kalbrėda liežuvio žemaitiško“ (1832)⁹. Nepaisydamas lietuvių kalbos žodžių darybos savitumo, K. Kasakauskis terminus vergiškai vertė iš lenkų kalbos. Daugumas jo verstinių naujadarų nevykę, pvz.: *patbalsės* (: *samogłoski*) „balsės“, *skaitlius daugingas* (: *liczba mnoga*) „daugiskaita“, *susmulkintiniai vardai* (: *zdrobniale imiona*) „mažybiniai daiktavardžiai“, *žingsniai* (: *stopnie*) „laipsniai“, *daiktininkas* (: *rzeczownik*) „daiktavardis“, *prapultininkas* (: *przymiotnik*) „būdvardis“, *prašuktojis* (: *wykrzyknik*) „jaustukas“, *žodis* (: *verbum, słowo*) „veiksmažodis“ ir kt. Tik keletas jo vertinių prigijo ir dabar tebevartojami: *balsės*, *dvibalsės*, *aukštesnis* || *aukščiausiasis* (*laipsnis*), *sudėtiniai žodžiai*.

S. Daukantui, skiriančiam savo vadovėlius būsimai lietuviškai mokyklai, elementoriuje ir gramatikoje rūpėjo lietuviškai pavadinti visas nagrinėjamas gramatikos sąvokas ir tuo taip pat parodyti, kad ir lietuvių kalba galima rašyti mokslo veikalus. Tam reikėjo sudaryti nemažai naujadarų. „Prasmoje“ pavartoti tik keli kitų autorių sudaryti ar vartoti terminai (pvz.: *balsės*, *aukštesnysis* || *aukščiausiasis* (*laipsnis*), *laikas*, *sudėtinis* (*įvardis*), „Abėcėlėje“ dar *dvibalsės*), o visi kiti „Prasmos“ ir „Abėcėlės“ terminai (iš viso apie 150) yra paties S. Daukanto sudaryti.

⁶ Žr. „Prasma“, p. 11. Citatos ir terminai patogumo sumetimais rašomi dabartine rašyba. Fonetinės tarmybės suliteratūrintos.

⁷ Siekdamas parodyti „platumą ir aiškumą žemaičių kalbos“, S. Daukantas kai kur į paradigmas įtraukė ir nevartojamų laikų formų: *būsiu esąs*, *būčiau esąs*, parūpinamųjų veiksmažodžių *būdinti* (būti), *braukinti* (braukti) ir kt.

⁸ Naujas mokslas skaitima diel mažų waykū Žemaičiu yr Lietuwos... par Kajetona Niezabitawski, Wilniuje, 1824.

⁹ Gramatika języka litewskiego Kałbrieda leżuwio żiamaytiszko przez K. Kossakowskiego, Wilno, 1832.

„Prasmos“ terminai pateikiami tematiškai, pagrindu imant lotyniškus terminus. Skaičiai rodo puslapius, kuriuose jie vartojami.

Grammatica – kalbos mokslas, arba gramatika 7,44,113 || *prasma* 1.

Litera – rodbslė 12,74,112 || *rodbsla* 3, 5, 6, 7,24; vocales – balsės: trumpos ir pavelkinos 4; consonantes – gaudės 4: labiales – lūpinės 5, dentales – dantinės 5, gutturales – gerklinės 5, liquidae – sklidžiosios 5, mutae – kimiosios 5; diphthongi – gretbalsės, arba dvekežės 4; syllaba – balsinė¹⁰ 6,38,43,63.

Augmentum – antaugas 50,52,87 || *antauga* 48,61,85; terminatio – baigimas 114; composita – pryduriniai 9 || *sudurtiniai žodžiai* 115: simplicia – ištisiniai 9, primitiva – pradiniai 9, *pirmutiniai* 112, derivativa – keltiniai 9.

Partes orationis – kalbos dalys 7: flexibiles – lankiosios 7, inflexibiles – nelankiosios 7.

Nomina – vardai 7; verba – veikrodžiai 7; particulae – pašalpos 7; nomen substantivum – daiktavardis 9: proprium – tikrasis 9, appellativum – paprastinis 9, arba visuomenis 9, commune – visuotinis 9; nomen adjectivum – vardas būdinis 8, arba būdvardis 8,16,33,38 || *būd-rodis* 36,37: vyriškiniai || motriškiniai || vidutinieji būdvardžiai 33, „vyriškos, moteriškos, bevardės giminės būdvardžiai“; adjectiva numeralia – būdvardžiai lykiniai 39 „skaitvardžiai“: cardinalia – pamatiniai 39, ordinalia – pakarčiniai 40, distributiva – skaidiniai 40, adverbia numeralia – požodžiai lykiniai 40.

Pronomen – įvardė 8: pronomina indefinita – įvardės abelnosios 20, definita – aiškiosios 21 „įvardžiuotiniai įvardžiai“, personalia – vardinės 42, simplicia – ištisosios 42, composita – sudėtinės 42.

Verbum – veikrodis 8: verba inchoativa – veikrodžiai pradiniai 8,113, frequentativa – tankiniai 8,113, impersonalia – neasabiniai 119, activa – veikiniai 45, passiva – atkaliniai, atkalaują 45, deponens – veikatkalaująs 45, verbum substantivum – pašalpos veikrodis 47, pašalpinis 95, pašelpinis 114, participium – veikrodvardis¹¹ 8,60, participia activa – veikrodvardžiai veiktiniai 73, passiva – atkaliniai 81, irregularia – neatinkantieji 113.

Adverbium – veikrodaiškis 8,117.

Praepositio – pryvardė¹² 112,116 || *pirmskriejis* 8: praepositiones – skaidžiosios 112, skaidinės pryvardės 113, praefixae – neskaidžiosios pryvardės 112, neskaidinės pryvardės 116; praefixae verborum – prydurai 20.

Conjunctio – jungė 8 || *junginė* 113: copulativae – kergiančiosios 113, disjunctivae – skaidinės 114, conditionales – varunkinės 114, adversativae – priešinginės 114, concessivae – sutinkančiosios 114, causativae – priežastis rodančios 114, conclusivae – ryžtinės 114, ordinativae – parėdytinės.

Interjectio – aitė, arba deja 9; *dejavimas*, arba *aičiojimas* || *aiterėjimas* 114.

Subjectum – veikėjas 45.

Numerus – skaitlius, arba lykis 10: singularis – vientynys lykis 10, vienlykis 14,24,43, pluralis – dauginis lykis 10, dauglykis 14,24,43, dualis – keimarinis lykis 14.

Genus – lytis 9: masculinum – vyriška 9, femininum – motriška 9, neutrum – vidutinioji 9.

Declinatio – lankuosena 9 || *lankuotinė* 12 || *skvarma* 12; casus – linkis 9: nominativus – kaslinkis¹³ 10, genetivus – kienolinkis 10 – dativus – kamlinkis 10, accusativus – veiklinkis 10, vocativus – dejoslinkis 10, localis – vietlinkis 11; casus recti – linkiai staduriniai 11.

Gradatio – laiptosena 38; gradus – laipsnis 39 || *laipsnė* 112: positivus – lygiasis 38, comparativus – aukštesniasis 38, superlativus – aukščiausiasis 38, visų aukščiausiasis 38.

Tempus – laikas 51: praesens – esantesis 51, imperfectum – praejės 51, imperfectum consuetudinis – įpratintis 53, perfectum – praejusiasis 53, plusquamperfectum – seniai praejusiasis

¹⁰ „Prasmos“ 3 p. vieną kartą pavartota ir forma *balsūnys* (daugiskaitos vardininkas).

¹¹ 38 p. vieną kartą pavartotas šis terminas sukeistais komponentais – *rodveikvardžiai*.

¹² 8 p. vieną kartą pavartota forma *prievardė*.

¹³ Neretai „Prasmoje“ atskiri linksniai vadinami taip pat ir skaičiais, pvz.: 4 *linkis*, 1 *linkis* ir pan.

53, būtinai praejusiasis 59, futurum – atentis 59, futurum exactum – ateisiantesis 61, atentesis 67, praeterita composita – praejē laikai sudurtiniai 85.

Conjugatio – laikuosena¹⁴ 46,47,112 || laikuotinė 62,82 || jungtinė 119: conjugatio parisyllabica – laikuotinė lygbalsūninė 62, imparisyllabica – nelygbalsinė 82,77; persona – asaba 45.

Modus – dingstė 57,69,73,75,81 || dingstis 45,51,63 || dėsmė 45: infinitivus – abelninė 61, indicativus – reiškinė 46,63, reiškiančiojė 51,75, conjunctivus – linkėtinė 46,69 || linkinčiojė 57, imperativus – liepiantinė 46 || liepiančiojė 61,73,81.

Actio indeterminata – veikimas abelnas 48: continua – tuoįtimpinis 48, perfecta – tobulas 48, determinata – paženklintas 48.

„Abėcėlės“ terminus pateikiame taip pat tematiškai. Skaičiai rodo puslapius, kuriuose jie vartojami.

Rodbalsės 7 „raidės“: stambiosios 7 „didžiosios“, smulkiosios 7 „mažosios“; balsės 2; gretbalsės, arba glaudbalsės 5 „priebalsės“; dvibalsės 3: tikrosios, netikrosios 3; tribalsės 3; rodbalsės dantinės || lūpinės || nosinės || liežuvinės 5; pusnosinės 5; drika 12 „skiemuo“; praejusis (laikas) 5 „būtas“; trečioji asaba 5 „trečias asmuo“.

Rašto ženklai 7 „skiriamieji ženklai“: ilsis „kablelis“, ilsūnas „kabliataškis“, dvispuogis „diviataškis“, spuogis „taškas“, deja „šauktukas“, klausinis „klaustukas“, svetžodis „kabutės“, raukys 8 „apostrofa“.

Kaip S. Daukantas kūrė lietuviškus terminus? Suprantama, kad tradicinė lotyniška gramatikos terminija ir tuo metu lenkų ir vokiečių kalbotyroje beįsigalinti nacionalinė terminija negalėjo neturėti jam įtakos. Todėl ir S. Daukantas, sudarydamas lietuviškus atitikmenis, neretai versdavo iš kitų kalbų. Dalis „Prasmos“ terminų yra išversti iš lotynų kalbos, pvz.: kalbos dalys (: partes orationis), vardai (: nomina), būdvardžiai lykiniai (: adjectiva numeralia) „skaitvardžiai“, pamatiniai (: cardinalia) „kiekiniai“, veikiniai, veiktiniai (: activa), lankuosena, laikuotinė (: declinatio), laipsnis (: gradus), laiptosena (: gradatio), liepiantinė, liepiančiojė dingstė (: modus imperativus), sklidžiosios (: liquidae), veikimas tobulas (: actio perfecta) ir kt.

Kai kurie terminai versti iš vokiečių kalbos: kalbos mokslas (: Sprachlehre), kaslinkis (: Werfall), kienolinkis (: Wesfall), kamlinkis (: Wemfall).

Lenkiški gramatikos terminai galėjo turėti įtakos šių terminų darybai: laikuosena, laikuotinė (: czasowanie) „asmenavimas“, svetžodis (: cudzysłów) „kabutės“, rašto ženklai (: znaki pisarskie) „skyrybos ženklai“.

Be minėtų vertinių, dauguma S. Daukanto terminų yra savarankiški aprašomieji naujadarai, sudaryti remiantis termino reikšme ar funkcijomis. Skirdamas savo vadovėlius lietuviškai mokyklai, autorius stengėsi, kad naujų terminų darybiniai komponentai išreikštų specialios lingvistinės sąvokos turinį, pvz.: daiktavardis (daikto vardas), būdvardis (būdo vardas), rodbalsė (balsą rodantis ženklas), veikrodis (veikimą, veiksmą rodantis žodis), pryvardės (prie vardo, t.y. vardažodžio, esantis žodis), veikrodvardis (veiksmą rodantis vardas), veikrodaiškis (veikrodį aiškinantis žodis), veikėjas (kuris veikia).

Nemažai S. Daukanto vartotų terminų yra šnekamosios kalbos, dažniausiai jo gimtosios tarmės, žodžiai, pritaikyti specialioms sąvokoms reikšti. Taip sudaryti

¹⁴ Greta visoje „Prasmoje“ vartojamos laikuosenos ir veiksmažodžio laikuojas (orig. laikou-sina, laikouies) 45 p. vieną kartą parašyta ir laikausina. Tik su priesaga -ausena šis terminas pateikiamas P. Skardžiaus „Žodžių daryboje“ (p. 593), o reikėjo įdėti visame vadovėly vartotą laikuo-seną.

Šie terminai: *laikas*, *drika* „skiemuo“, *baigimas* „galūnė“, *ištisiniai* (žodžiai), *pašalpos* „tarnybiniai žodžiai“, *antaugas* „priesaga“, *dejavimas*, arba *aičiojimas* „jaus-tukas“, *dingstis* „nuosaka“, *atentis laikas* „būsimasis“, *pydurai* „praefixae verbo-rum“, *vientinys* (lykis) „vienaskaita“, *keimarinis* (lykis) „dviskaita“ ir kt. Garsų rūšių terminai taip pat šnekamosios kalbos būdvardžiai: *lūpinės* || *dantinės* || *gerk-linės* || *kimiosios* || *nosinės* (*gaudės*). Šnekamosios kalbos žodžius S. Daukantas pritaikė ir šioms rūšinėms sąvokoms reikšti: *ištisiniai žodžiai*, *tikrasis vardas*, *aiškio-sios* (*įvardės*) „definita“, *ištisosios* (*įvardės*) „simplicia“, *stambiosios* || *smulkio-sios* (*rod balsės*) „raidės“, *tuotimpinis veikimas* „actio continua“.

Apskritai, S. Daukantas, kurdamas terminus, naudojosi ir savo tarmės žodžių darybos galimybėmis. Žemaičiams būdingą priesagą *-sena*, turinčią tokią pat reikš-mę, kaip ir *-imas* (plg., *krioksena* „kriokimas, rėkimas“, *lėksena* „lėkimas, smarkus bėgimas“, *sėksena* „sėjimas“), jis vartojo ir terminuose, pvz.: *lankuosena* „linksnia-vimas“, *laiptosena* „laipsniavimas“, *laikuosena* „asmenavimas“. Su šia priesaga S. Daukantas sudarė ir daugiau naujadarų, pvz.: *aukausena* „aukojimas“, *griesena* „grobimas“, *kariausena*, *jaunikausena*, *mergausena* ir kt.

Kaip matyti iš pateikto terminų sąrašo, S. Daukantas stengėsi sudaryti ištisai lietuvišką gramatikos terminiją. Net patį gramatikos terminą jis pavadino lietuvišku *prasma*¹⁵, kurį kituose raštuose vartojo „supratimo“ reikšme, pvz.: „*Motriškosios, verpė, audė ir dažė savo drobės ir milus įvairiomis barvomis nė nuo ko nemokomos, pačių dažyvėmis savo prasma*“. *Smuikomis, arba skripyčiomis, taip pat smuikavo savo prasma*“¹⁶.

Vietoj tuo metu ir dar vėliau vartotos verstinės būdvardinės konstrukcijos *lietuviškas liežuvis*, *lietuviška kalba*¹⁷ S. Daukantas tam reikalui dažniausiai vartojo būdingą kilmininką, pvz.: *Prasma lotynų kalbos*, „*dėl labiausio permanymo lo-tyną kalbos išguldysiu pirma žemaičių kalbos lankuotines*“ ir pan.

S. Daukanto gramatinės terminijos grynumą, lietuviškumą rodo ir tai, kad jis vengė svetimybų, o jei ir vartojo jas, tai tik įsigalėjusias šnekamojoje kalboje ir nesugalvojęs joms lietuviško atitikmens, o gal laikydamas savu ar bendru žodžiu. Iš šnekamojoje kalboje vartotų svetimybų gramatikos terminams panaudota vos keletas, pvz.: *abelnosios* (*įvardės*) „indefinita“, *asaba* „persona“, *neasabiniai* „im-personale“, *abelninė* (*dingstė*) „infinitivus“, (*veikimas*) *abelnas* „actio indeter-minata“.

¹⁵ 1935 m. išleistame S. Daukanto „Būde“ šis žodis redaktoriaus laikomas vyriškosios giminės ir rašoma „savo prasmu“. Tai padaryta, tur būt, dėl to, kad ir *o-* kamienių, ir *a-* kamienių vardažo-džių įnagininko galūnė S. Daukanto rašoma vienodai (nes jo tarmėje vienodai ir tariama), pvz.: *waizsino keptó mesó, dounó joudó* ir *prastó mint, jaunó budams, to tarpó* ir pan. Rankraštinėje medžia-goje žodynui S. Daukantas pateikė šio žodžio ir vardininko formą *prasma* – nuomonė, ingenium. Moterišką šio žodžio giminę rodytų dar ir išvestinis daiktavardis *prasmėna*, pvz.: *Taip pagal mano prasmėnos vis pasakiau, ką apie jaunas augymes buvo galima pasakyti* (Pamokslai apie sodnus, 1849, p. 26).

¹⁶ Žr. S. Daukantas, Rinktiniai raštai, 1955, p. 205. I. Simonaitytės raštuose žodis *prasma* vartojamas „išmislo, išmonės“ reikšme, pvz.: „*Čia jau nei tikėti, nei įsivaizduoti; aišku, kad tai ne o, o vienos Ėtmės prasma* ir darbas. Ir sakyk tu viens žmogau, prie kokių minčių pareinama“ (I. Simonaitytė, Raštai, t. 1, Vilnius, 1957, p. 401).

¹⁷ Pvz.: K. Kasakauskio „Kalbrėda liežuvio žemaitiško“ (1832), S. Stanevičiaus „Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos arba žemaitiškos“ (1829), J. Juškos „Kalbos lietuviško liežuvio“ (1861) ir kt.

Matome, kad S. Daukantas pasirinko teisingą terminų darybos kelią, būtent, sudarinėdamas naujadarus, daugiausia rėmėsi liaudies šnekamosios kalbos žodžių daryba. Dėl to jo terminai suprantamesni, sklandesni, negu K. Kasakauskio vergiški vertiniai. Taigi, S. Daukantą reikia laikyti sąmoningu, teisingai supratusių terminų darybą lietuviškos gramatinės terminijos pradininku. Buržuazijos valdymo laikais Lietuvoje S. Daukanto kalbinis palikimas nebuvo nagrinėjamas ir, tur būt, dėl to pirmuoju lietuvių kalbinės terminijos kūrėju klaidingai buvo laikomas A. Baranauskas¹⁸. Turint galvoje kalbinius S. Daukanto darbus, lietuviškos lingvistinės terminijos pradžią iš XIX a. pabaigos reikia nukelti į ankstesnius laikus, būtent į XIX a. ketvirtą dešimtmetį.

Tačiau dėl nepalankių politinio ir kultūrinio gyvenimo sąlygų S. Daukanto „Prasma“ negalėjo suvaidinti savo vaidmens. Lietuviškos mokyklos, kurioms ji buvo skiriama, XIX a. nebuvo įsteigtos. Todėl ir „Prasmos“ terminai negalėjo plačiau paplisti, nes ji nebuvo vartojama vadovėliu ir buvo pamiršta. Lietuviškai kai kurie dalykai, taip pat ir lietuvių kalbos kursas buvo pradėtas dėstyti po 30 metų (1867 m.) tik Kauno kunigų seminarijoje, kurios dėstytojai A. Baranauskas ir K. Jaunius patys ėmė sudarinėti lietuviškus lingvistinius terminus, naudodamiesi A. Šleicherio ar F. Kuršaičio gramatikomis ir tik vieną kitą gerai sudarytą perimdami iš S. Daukanto „Prasmos“. Ši knyga, kaip lotynų kalbos vadovėlis, tuo metu jau buvo sunkiai prieinama dėl mažo egzempliorių skaičiaus ir ypač dėl tarmiškumo. XIX a. pabaigoje, kai lietuvių literatūrinė kalba formavosi vakarų aukštaičių tarmės pagrindu, „Prasma“ nebebuvo tinkama ir kaip lietuvių kalbos vadovėlis.

Kokie S. Daukanto nuopelnai lietuviškai lingvistinei terminijai? Pirmiausia, jo sąmoningos pastangos rašyti lietuviškai, pavyzdys vėlesniems kalbinių darbų autoriams. Dalis S. Daukanto terminų atrodo priimtini ir kitiems lietuvių kalbos gramatikų autoriams. Tokius pat ar tik kiek modifikuotus „Prasmos“ ir „Abėcėlės“ terminus vartojo ir J. Juška „Kalbose lietuviško liežuviu“ (1861) ir „Lietuviškoje kalbrėdėje“ (1862): *abelninė* || *liepiančioji* || *linkėtinė* || *reiškinė dėsmė*, *aiterėjimas*, *asaba*, *ateinansis* || *ateisiansis laikas*, *daiktavardis*, *gaudžios*, *laikuosena*, *linkis*, *lytis*, *pabaiga*, *rod balsė*, *vienlykis*; M. Miežinis „Lietuviškoje gramatikoje“ (1886): *abelninė* || *liepiantinė* || *linkinčioji* || *reikštinė dėsmė*, *asaba*, *būdvardininkas*, *dvispuogis*, *ilsūnas*, *kergė*, *klausinis*, *laikuosena*, *lankstysena*, *linkis*, *prievardės*; ir K. Jaunius „Lietuviškame kalbomokslyje“: *antauga*, arba *pydura*, *būdvardis*, *esantysis* || *praėjusis laikas*, *jungė*, *lankstymas* „linksniavimas“, *veikėjas*. Tačiau ne visi iš šių terminų įsigalėjo, įėjo į literatūrinės kalbos vartoseną, nes ir S. Daukanto, ir vėlesniųjų autorių kalbiniai darbai tuo metu negalėjo būti plačiau žinomi ir vartojami kaip vadovėliai.

Iš S. Daukanto sudarytų ar vartotų terminų vėlesnių autorių buvo vartojami ir įsigalėjo šie: *daiktavardis*, *būdvardis*, *trumpieji balsiai* (S. Daukanto *trumpos bal-*

¹⁸ Žr. Lietuviškoji enciklopedija, t. II, sk. 1181, kur rašoma: „Jis (A. Baranauskas. — A.B.) yra pirmasis lietuviškos gramatinės terminologijos kūrėjas, senosios gramatikos rašytos lotyniškai ir vokiškai. Jo balsis, liemuo, būdvardis, skaitvardis, sakinyš, rašyba, tarmė... tuojau visuotinai prigijo“. Matome, kad toks teiginys neatitinka istorinių faktų. Be to, ne visi čia paminėti terminai yra A. Baranausko darbas. Jau S. Daukantas vartojo *balsė*, *būdvardis*. Tuo tarpu „Lietuviškosios enciklopedijos“ VI t., kur rašoma apie S. Daukantą, jo „Prasma“ plačiau neaptariama ir apie terminus nekalbama (žr. sk. 144–145).

sės), *visų aukščiausiasis laipsnis, dantiniai // lūpiniai // nosiniai (priebalsiai), kalbos dalys, sudurtiniai žodžiai, sudurtiniai laikai, vyriškoji // moteriškoji (giminė)*. Šie pagrindiniai gramatikos terminai, S. Daukanto sudaryti nepalankiomis sąlygomis augti lietuvių nacionalinei kultūrai, ir yra dalis jo nuopelnų lietuvių mokslinei terminijai (yra prigijusių ir daugiau jo naujadarų iš istorijos, entografijos) ir literatūrinės kalbos formavimuisi apskritai.

СИМОНАС ДАУКАНТАС — ОСНОВОПОЛОЖНИК ЛИТОВСКОЙ ГРАММАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

А. БАЛАШАЙТИС

Резюме

Симонас Даукантас (1793—1864) — один из выдающихся литовских просветителей и ученых первой половины XIX в. Он написал много популярных работ из области истории и этнографии Литвы. В период пробуждения национального самосознания литовского народа труды С. Даукантаса, написанные на родном языке, сыграли весьма положительную роль. Кроме того, он имеет заслуги и в области лингвистики и педагогики: составлял словари, впервые на литовском языке издал грамматику латинского языка „*Prasma lotynų kalbos*“ (1837).

Заслуживает внимания одна из областей деятельности С. Даукантаса — его словотворчество. Ведь для того, чтобы писать учебники на литовском языке, надо было создавать специальную терминологию, ибо все литовские грамматики, изданные до того времени, были написаны на латинском или немецком языках. В упомянутой латинской грамматике и букваре „*Abėcėlė*“ (1842) С. Даукантас создал около 150 литовских лингвистических терминов. Многие из них были удачными и употреблялись другими авторами литовских грамматик (И. Юшкой, К. Яунюсом), а такие, как *daiktavardis* „имя существительное“, *būdvardis* „имя прилагательное“, *laipsnis* „степень сравнения“, *kalbos dalys* „части речи“, *sudurtiniai žodžiai* „сложные слова“, *trumpieji balsiai* „краткие гласные“ и др. твердо вошли в литовский литературный язык и употребляются и в настоящее время. Поэтому началом литовской лингвистической терминологии надо считать первую половину XIX в., ее основоположником — С. Даукантаса, а не А. Баранускаса (1835—1902), как это делалось до сих пор.